

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
(бакалавра)

з теми: «**СЕЛЯНСЬКА ВІЙНА 1648 – 1652 РР. В УКРАЇНІ ТА ЇЇ
НАСЛІДКИ**»

Виконав: студент 4 курсу,
групи IstA1-B18
історичного факультету
(денна форма навчання)
спеціальності 032 Історія та археологія
Хоміч Богдан Олександрович

Керівник: **Степанков В. В.**,
кандидат історичних наук,
старший викладач

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	6
1.1. Історіографія проблеми	6
1.2. Джерельна база	10
РОЗДІЛ 2. ПРИЧИНИ, ПЕРІОДИЗАЦІЯ ТА ХАРАКТЕРНІ РИСИ СЕЛЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1648-1652 РР.	13
2.1. Причини Селянської війни 1648-1652 рр. Соціально-економічний аспект.....	13
2.2. Причини Селянської війни 1648-1652 рр. Національно-релігійний аспект	18
2.3. Періодизація Селянської війни 1648-1652 рр., її особливості.....	21
РОЗДІЛ 3. ПЕРЕБІГ СЕЛЯНСЬКОЇ ВІЙНИ У БЕРЕЗНІ 1648-СЕРПНІ 1649 РР.....	25
3.1. Переростання антифеодальної боротьби поспільства в Селянську війну ...	25
3.2. Кульмінація Селянської війни	33
3.3. Боротьба козацько-поспільських сил у грудні 1648 – серпні 1649 рр.....	39
РОЗДІЛ 4. ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП СЕЛЯНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ	44
4.1. Оформлення Української держави, цілковита поразка війни на західноукраїнських землях.....	44
4.2. Наслідки Селянської війни 1648-1652 рр.	49
ВИСНОВКИ.....	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	54

ВСТУП

Актуальність теми. Українська національна революція 1648-1676 рр. безумовно була епохальною подією не лише в розрізі історії України XVII століття, а й цілої Європи. Вона представляла собою унікальний випадок, коли національно-визвольна боротьба народу поєднувалася з соціальною. Незважаючи на широку характеристику національно-визвольних подій Селянської війни у багатьох працях дослідників, соціальна боротьба проти експлуататорського магнатсько-шляхетського володіння знайшла вираз лише у комплексному дослідженні Степанкова В. С. За такої умови видається доцільним поглиблення знань з Селянської війни, яке зможе прояснити особливості, визначальні риси її перебігу та внесок до відновлення української державності. Також, безумовно, актуальним є з'ясування процесу впливу Селянської війни на вектор зовнішньої та внутрішньої політики, що проводила українська влада.

Об'єктом даного дослідження є боротьба поспільства проти засилля землевласників, католицько-уніатського духовенства, і політики українських владних структур, коли остання спрямовувалася проти їх інтересів.

Предметом дослідження є особливості перебігу Селянської війни 1648-1652 рр. у різних регіонах етнічних українських земель.

Хронологічні межі роботи охоплюють перший період Української національної революції, 1648-1652 рр.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Речі Посполитої станом на середину XVII ст.

Мета роботи: охарактеризувати й узагальнити основні проблемні питання Селянської війни 1648-1652 рр. у контексті Української національної революції.

Для досягнення поставленої мети потрібно розв'язати наступні **завдання роботи:**

- висвітлити причини переростання виступів поспільства у масштабну Селянську війну;
- виділити прикметні риси боротьби поспільства у Селянській війні проти польського панування;
- охарактеризувати перебіг основних періодів Селянської війни 1648-1652 рр.;
- проаналізувати вплив соціальної боротьби на утворення Української держави та її органів влади;
- з'ясувати наслідки Селянської війни для поспільства та Української держави, у цілому.

Методи дослідження обумовлені об'єктом і предметом бакалаврської роботи. Дане дослідження спирається на основні методологічні принципи історичної науки – об'єктивності та історизму. Це дозволило забезпечити послідовний виклад матеріалу з доцільним використанням джерельної бази та наукової літератури з цієї проблеми. В основному робота написана з використанням історико-системного методу, що має на меті поглиблення знань з Селянської війни 1648-1652 рр., розкриття особливостей етапів її перебігу. Разом з тим у роботі використовувався історико-типологічний метод для впорядкування та узагальнення перебігу подій Селянської війни. Він дозволив дослідити причини Селянської війни, виявити її рушійні сили, завдання та цілі повсталих, її результати та наслідки.

При опрацюванні даної теми були використані загальні методи аналізу, синтезу й узагальнення.

Практичне значення роботи: одержані результати дослідження можуть бути використані: для використання та розробки лекційних

матеріалів з курсу історії України, при підготовці наукової статті та тез до наукової конференції; використані вчителями історії України в загальноосвітніх школах для висвітлення періоду Української національної революції, а також при підготовці студентів до семінарських, практичних занять з Історії України, написанні кваліфікаційних робіт, рефератів, тощо.

Апробація результатів дослідження. Питання Селянської війни 1648-1652 рр. знайшла своє відображення у Науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2020-2021 навчальному році (Кам'янець-Подільський, 2021).

Структура роботи зумовлена метою і завданнями, вона складається з вступу, 4 розділів, висновків, списку використаних джерел (11 позицій) та літератури (37 позицій). Загальний обсяг роботи складає 58 сторінок, з яких основний текст становить 53 сторінки.

ВИСНОВКИ

Наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. простежувалося активне збільшення соціально-економічного та національно-релігійного гноблення українського народу. Фільварково-панщинна система господарювання спричинила засилля шляхти та магнатів, фактичне перетворення селян у безправний стан. Плацдармом для наступу фільварково-панщинної системи на козацький регіон стали західноукраїнські землі. Зростав тиск з боку католицького, уніатського духовенства та безпосередньо польських органів влади на православних вірян.

Вищезазначені чинники викликали регулярні повстання поспільства проти нещадної експлуатації, які жорстоко придушувалися владою. Невдоволення політикою Речі Посполитої зростало з кожним роком дедалі сильніше, поки не призвело до масштабного повстання поспільства у 1648 р., яке остаточно переросло у повноцінну Селянську війну влітку 1648 р. Поспільство на чолі з козаками під керівництвом Б. Хмельницького рішуче виступило проти пригноблювачів. Після стратегічно важливих звитяг у битвах під Корсуном та Жовтими Водами полум'я війни охопило всю територію етнічних українських земель.

У перебігу Селянської війни 1648-1652 рр. виокремлюємо 4 етапи:

- 1) березень-липень 1648 р. Перехідний період від повстання до Селянської війни;
- 2) серпень-листопад 1648 р. Період кульмінації;
- 3) грудень 1648-серпень 1649 рр. Поразка війни у Західній Україні та не вигідний мирний договір з польською стороною, що по суті перекреслював ряд завоювань поспільства;
- 4) вересень 1649-червень 1652 рр. Завершення Селянської війни утвердженням Української держави, локалізованої територією Брацлавського, Чернігівського, Київського воєводств.

Селянська війна 1648-1652 рр. мала ряд своїх прикметних рис, відмінних від селянських війн у Центральній Європі XV-XVII ст.:

- вона набула загального характеру, соціальна боротьба перетиналася з національно-визвольною;

- стала одним з визначальних факторів у розбудові Української держави ;

- спрямовувалася проти феодалів, католицького духовництва, польських державних структур та української влади у випадку, якщо вона йшла на компроміс з польською стороною та перекреслювала їх соціально-економічні здобутки;

- результатом війни стало визнання усіх завоювань поспільства та селян козацької України, хоча й не закріплених юридичними актами.

Наслідки Селянської війни 1648-1652 рр. виявилися досить суперечливими. На західноукраїнських землях війна серйозно похитнула позиції фільварково-панщинної системи, сприяла формуванню слобод, спричинила цілу хвилю переселення українського народу. Разом з тим на теренах новоствореної козацької України ліквідовувалися магнатсько-шляхетське землеволодіння та фільварково-панщинна модель господарювання. На їх місці поставала державно-феодална та козацька земельна власність, що характеризувалися високою ефективністю та вільними методами господарювання.

У результаті цього селяни ставали повноправними володарями земельних володінь, переходячи до категорії державних селян. Це було значною перемогою після довгих років перебування у ярмі шляхти та магнатів, що давало можливість до переходу на господарювання за фермерським зразком і його активного розвитку в подальшому майбутньому.

Докорінних змін зазнавала соціальна структура суспільства. В Українській державі не було місця для магнатсько-шляхетського прошарку, що в дореволюційний час займав чільне місце в суспільній ієрархії. Натомість якісно покращилося становище невеликих шляхтичів. Провідна

роль у житті суспільства перейшла до козацької старшини, а саме козацтво перетворювалося у привілейований стан. Разом з тим посилювалася роль заможних міщан, ремісників і торгівців. Православне духовенство повертало свої позиції. Таким чином, зі становленням Української держави, розпочинається витворення еліти, яка складалася з невеликих шляхтичів, козацтва, православного духівництва та різних груп міщан.

Також не можна применшувати роль гетьмана Богдана Хмельницького, він прекрасно усвідомлював важливість переможної боротьби козацько-поспільських сил, тому дотримувався такого вектора у політиці, який зміг би закріпити завоювання українського народу. Попри його, місцями, суперечливу політику, гетьману вдалося добитися формування Української держави, хоча й обмеженої лише територіями трьох воєводств.

Натомість українські владні структури наприкінці останнього етапу війни признали головні здобутки поспільства, активно боролися з певною групою козацької старшини та феодалами, які хотіли перетворити покинуті маєтності шляхти у свою власність. Можна стверджувати, що Б. Хмельницький у цілому лобіював інтереси селян, не дозволяючи заможним феодалам відновити свої позиції та кріпацькі відносини. З погляду на це, загалом політика уряду Хмельницького мала соціальну спрямованість, оскільки гетьману необхідно було зважати на інтереси поспільства для подальшого ефективного поступу боротьби.

Результати Селянської війни 1648-1652 рр. залишили для селян значні перспективи та показали їх як потужну силу не тільки у соціальній боротьбі, а й у національно-визвольній. Без їх посильної допомоги ніякої мови про відродження Української державності не могло і йти.

Отже, Селянська війна стала одним із визначальних чинників у розбудові національної держави, створенні її еліти та впливі на політику козацького уряду під керівництвом Хмельницького у соціально-економічній галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА:

1. Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. Київ: Наукова думка, 1971. 200 с.
2. Величко С. В. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. Том 1. Киев: Врем. комис. для разбора древ. актов, 1848. 550 с.
3. Ганновер Н. Богдан Хмельницкий. Летопись еврея-современника, Натана Гановера, о событиях 1648-1652 годов в Малороссии вообще и о судьбе своих единоверцев в особенности. Пер. с древнееврейского Манделькерн С. Одесса: Русская тип. Преображенская, 1878. 68 с.
4. Де Боплан Г., Меріме П. Опис України. Українські козаки. Богдан Хмельницький. Пер. з франц. Я. І. Кравця. Львів: Каменяр, 1990. 301 с.
5. Історія України в документах і матеріалах. Том 3: Визвольна боротьба українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1569–1654 рр.). Відп. ред. С. М. Белоусов. Київ: Вид-во АН УРСР, 1941. 292 с.
6. Ковальський Н. П., Мыцык Ю. А. Анализ отечественных источников по истории Освободительной войны украинского народа 1648—1654 гг.: Учебное пособие. Днепропетровск: ДГУ, 1986. 80 с.
7. Костин М. Летописецул Цэрый Молдовой де ла Аарон-Водэ ынкоаче. Исторический источник. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1972. 328 с.
8. Літопис Самовидця. Під ред. Скаби А. Д., Гуржія О. І., Дядиченка В. А. Київ: Наукова думка, 1971. 177 с.
9. Мемуары относящиеся к истории Южной Руси. Выпуск II (первая половина XVII ст.) / Под ред. В. Антоновича. Киев, 1896. 455 с.
10. Мыцык Ю. А. Новые документы Богдана Хмельницкого об антифеодальной борьбе народных масс на Украине и социальной политике

гетманской администрации в период освободительной войны украинского народа 1648 – 1654 гг. // Актуальные проблемы аграрной истории Украины, Днепропетровск, 1980. с. 175–185.

11. Україна перед визвольною війною 1648–1654 рр. : Збірка документів (1639–1648 рр.). Відп. ред. М. Н. Петровський, К. Г. Гуслистий. Київ: Вид-во АН УРСР, 1946. 256 с.

ЛІТЕРАТУРА

Монографії, нариси:

12. Бойко І. Д. Селянство України в другій половині XVI - першій половині XVII століття. Львів: Друкарня видавництва АН УРСР, 1963. 332 с.

13. Грабовецький В. В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648-1654. Київ: Наукова думка, 1972 . 192 с.

14. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України. Репринтне відтворення видання 1913 року. Київ: Золоті ворота, 1990. 524 с.

15. Дан О. Ю. Козацтво Брацлавщини у боротьбі за свободу і незалежність(1648-1676). Київ: Стилос, 2004. 287с.

16. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. Львів: Світ, 1990. 408 с.

17. Легкий В. И. Крестьянство Украины в начальный период освободительной войны 1648–1654 гг. Ленинград: изд-во Ленинградского университета, 1959. 175 с.

18. Мицик Ю. А. Стороженко І. С. Засвіт встали козаченьки: Нариси. Дніпропетровськ: Промінь, 1990. 134 с.

19. Мякотин В. А. Очерки социальной истории Украины в XVII-XVIII вв. Том 1. Выпуск 1. Прага: Ватага и пламя, 1924. 285 с.

20. Пиріг П. В. Чернігівщина у Визвольній війні українського народу 1648-1654 рр. Київ: НМК ВО, 1993. 88 с.

21. Слабченко М. Е. Организация хозяйства Украины от Хмельнищины до мировой войны, Часть 1. Миколаїв: Госуд. изд-во Украины, 1925. 325 с.

22. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет). 2-ге видання, доп., перероб. Київ: Либідь, 1995. 624 с.
23. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) Київ: Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2009. 447 с.
24. Смолій В. А., Степанков В. С. Феномен Української національної революції XVII ст.: компаративні та евристичні проєкції. Київ: Інститут історії України, 2019. 374 с.
25. Степанков В. С. Антифеодальна боротьба у роки визвольної війни та її вплив на формування Української держави (1648-1654). Львів : Світ, 1991. 195 с.
26. Томашівський С. Перший похід Богдана Хмельницького в Галичину. Львів: Вчора і нині, 1914. 151 с.
27. Шевченко Ф. П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. 500 с.
28. Ярошинський О. Б. Волинь у роки Української національної революції середини XVII ст. Київ: Стилос, 2005. 458 с.
29. Kubala L. Jerzy Ossoliński. T. 2. Kraków: W. L. Anczyc, 1883. 415 p.
30. Szajnocha K. Dwa lata dziej ów naszych 1646–1648. T. II. Lwow, 1869. 368 p.

Статті, матеріали лекцій:

31. Антонович В. Б. История малорусского козачества: лекции проф. ун-та св. Владимира В. Б. Антоновича. Київ: Литогр. Корчак-Новицкого, 1882. 168 с.
32. Дашкевич Я. Р. *Козацтво на Великому кордоні* // Українській історичний журнал. Київ, 1990. № 12. с. 20–22.
33. Крикун М. П. З історії української козацької старшини другої половини XVII століття. Записки Наукового товариства імені Шевченка. Том ССXXXIII. Праці Історично-філософської секції. Львів, 1997. с. 398-441

34. Крип'якевич І. П. Адміністративний поділ України 1648-1654 рр. // Історичні джерела та їх використання. Київ: Наукова думка, 1964. Випуск 1. с. 123-148.
35. Смолій В. А. Феномен українського козацтва в загальноісторичному контексті // Український історичний журнал. Київ, 1991. № 5. с. 61-72.
36. Степанков В. С. Рух опришків в околицях Кам'янця-Подільського влітку-восени 1648 р. // Питання історії України. Збірник наукових статей кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2003. Том 6. с. 64-84.
37. Степанков В. С. Селянська війна 1648 — першої половини 1652 років: основні події, періодизація, особливості, наслідки // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Київ, 2005. Вип. 5. с. 263-314.
38. Степанков В. С. Селянська війна 1648-1652 рр. в Україні: Основні проблеми дослідження. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. Том 15. с. 26-34.
39. Степанков В. С. Розвиток подій національно визвольної війни // Подільська старовина. Вінниця, 1993. с. 153-158.
40. Цибульський В. Волинь у Національно-Визвольній війні середини XVII ст. // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2000. Випуск 7. с. 110-116.

Підручники, посібники

41. Борисенко В. Й. Курс української історії: з найдавніших часів до XX ст.: навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти. Вид. 2-ге. Київ: Либідь, 1998. 614 с.

42. Грушевський М. С. Історія України-Русі. Том IX. Книга 1. Київ: Наукова думка, 1991. 880 с.
43. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Том II (від половини XVII століття). Видання друге. Київ: Глобус, 1992. 349 с.
44. Крип'якевич І. П. Історія України. Львів: Світ, 1990. 519 с.
45. Пасічник М. С. Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи: навч. посіб. Київ: Знання, 2006. 735 с.
46. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України. Том 2. Київ: Либідь, 1995. 599 с.
47. Смолій В. А., Степанков В. С. Україна крізь віки. У 15-ти томах. Том 7. Українська національна революція (1648-1676 рр.). Київ: Альтернативи, 1999. 352 с.
48. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Генеза, 1997. 380 с.